

Puchowski, Kazimierz

Ogólnopolska sesja naukowa na temat: Wkład Pomorza Gdańskiego do rozwoju nauki i oświaty

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 29/2, 504-507

1984

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

„— Och! tak, wszelako, gdziekolwiek człowiek stoi
 O wielokroć więcej niebios ogląda
 Niżeli ziemi...”.

Wystąpienie prof. B. Suchodolskiego nagrodziły gorące oklaski zebranych. Ogólną atmosferę sali wyraziły słowa kolejnej zwrotki studenckiego hymnu „Gaudemus igitur” — wykonanej przez chór Uniwersytetu Warszawskiego. Słowa te „Vivat academia, vivant professores” zakończyły tę podniosłą i piękną uroczystość.

Henryk Depta
 (Warszawa)

OGÓLNOPOLSKA SESJA NAUKOWA NA TEMAT: WKŁAD POMORZA GDAŃSKIEGO DO ROZWOJU NAUKI I OŚWIATY

W dniach 10—11 listopada 1983 r. odbyła się w Gdańsku ogólnopolska sesja naukowa zorganizowana staraniem Zakładu Historii Nauki, Oświaty i Wychowania Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Gdańskiego, której celem było ukazanie osiągnięć nauki i oświaty na Pomorzu Gdańskim od okresu Odrodzenia po współczesność — ze szczególnym uwzględnieniem problematyki dotąd mało zbadanej.

W obradach uczestniczyło 80 przedstawicieli zarówno instytutów PAN, jak i ośrodków akademickich, m. in. Warszawy, Krakowa, Torunia i Poznania.

Otwarcia obrad dokonał prof. Józef Miąso, dyrektor IHNOiT PAN, zaznaczając, iż rozwój nauki i oświaty na Pomorzu Gdańskim oraz w samym Gdańsku należy widzieć jako integralną część rozwoju nauki i oświaty w Polsce.

Zaprezentowane w pierwszym dniu sesji materiały dotyczyły dziejów nauki i oświaty w okresie staropolskim. Poprzedziło je wystąpienie prof. Stanisława Michalskiego pt. *Metodologiczne i społeczno-wychowawcze przesłanki badań regionalnych*, w którym zaakcentowano potrzebę oparcia badań regionalnych na przesłankach metodologii badań historycznych. Zdaniem prof. Michalskiego nie ma tzw. specyfiki metodologicznej badań regionalnych i obowiązują w nich te same dyrektywy metodologiczne, które dotyczą wszelkich badań historycznych.

Interesującej próby porównania ewolucji, dorobku szkolnictwa jezuickiego z protestanckim w Prusach Królewskich dokonał prof. Stanisław Salmonowicz w referacie pt. *Szkoły jezuickie a gimnazja akademickie w Prusach Królewskich. Próba porównania*. Jedną z głównych przyczyn upadku szkół jezuickich w połowie XVII w. dostrzega autor referatu w sarmatyzacji samego zakonu jezuitów. Rozwój zaś szkół protestanckich wiązał się przede wszystkim z ich mieszczańskim charakterem oraz z faktem, że protestantyzm na ziemiach polskich był bezpośrednio związany z krajami niemieckimi, Holandią i Anglią. To sprawiło, że szkolnictwo luterańskie wkroczyło w XVIII wiek w lepszej sytuacji intelektualnej niż jezuickie kolegia. Konsekwencją sarmatyzacji zakonu było również ujednoczenie kultury szlachty Prus Królewskich z kulturą ogólnopolską. Łacińska językowo szkoła jezuicka była więc także szkołą polskiej kultury i polskiego patriotyzmu.

Tematem wystąpienia doc. Zbigniewa Nowaka były *Podręczniki szkolne w placach wydawniczych oficyn gdańskich w XV—XVII wieku*. Referent dowiódł, że dzieje drukarstwa w Gdańsku rozpoczęły się od drukowania podręczników szkolnych. Pierwsi drukarze gdańscy otrzymywali nominację typografa przy Gimnazjum Akademickim, a blisko połowa wytłoczonych książek w oficynie Jakuba Rhodogo przeznaczona była na potrzeby szkolne bądź też powstała pod wpływem inspiracji środowisk szkolnych Gdańska, Torunia, a nawet Zgorzelca.

Napływem ludzi wykształconych do Gdańska, zwłaszcza ze Śląska, Łużyc i krajów niemieckich, ich karierą i rolą w życiu umysłowym miasta zajął się dr Marian Pawlak w referacie pt. *Uwagi nad socjotopografią inteligencji gdańskiej w XVI—XVIII wieku*.

Naukom przyrodniczym w stolicy morskiej dawnej Rzeczypospolitej poświęcono aż trzy referaty. Szkoły gdańskie, a przede wszystkim Gimnazjum Akademickie, osiągnęły wcześniej swój szczyt, jeśli chodzi o recepcję i adaptację treści naukowych właściwych dla Oświecenia. Wcześniej w stosunku do szkół innych miast — Warszawy, Krakowa, Wilna czy Poznania. Powyższe stwierdzenie prof. Tadeusz Bienkowski zilustrował poglądami i działalnością dydaktyczną Jana Adama Kulma, lekarza i przyrodnika, profesora Gimnazjum Akademickiego, przedstawionymi w referacie pt. *Nauki przyrodnicze w Gdańsku. Epizod z dziejów przyrodoznawstwa*. Poczynania Kulma mogą być uznane za pewne optimum upowszechnienia nowożytnej wiedzy o przyrodzie w Gimnazjum Gdańskim, za wyraz pełnego zapamiętania w tej szkole poglądów i tendencji oświeceniowych.

Wkład Gdańska do nauk ścisłych i przyrodniczych w XVII i XVIII wieku był przedmiotem rozważań prof. Kazimierza Kubika. Wskutek wielu sprzężonych ze sobą czynników następował dynamiczny rozwój nauk ścisłych i przyrodniczych, a osiągnięcia tego ośrodka wyprzedzają często sukcesy naukowe pozostałej części kraju, a nawet Europy.

Doc. Zbigniew Wójcik — analizując *Osiągnięcia przyrodników gdańskich w XVIII w.* podkreślił, że optymalne warunki rozwoju badań przyrodniczych istniały wówczas, gdy Pomorze Gdańskie było ściśle związane z pozostałą częścią kraju. Referat doc. Z. Wójcika zawierał akcenty polemiczne w stosunku do referatu prof. K. Kubika. Doc. Z. Wójcik stwierdził bowiem, że Gdańsk nie był żadną oazą nauki (czy w ogóle kultury) w XVIII wieku w Polsce, a po prostu stolicą regionu o wysokiej kulturze umysłowej. Podobną rolę w tym czasie spełniał Toruń oraz Poznań, a na wschodzie Wilno.

Rozwojowi kartografii gdańskiej poświęcił swoją uwagę doc. Jan Szeliga w referacie pt. *Kartografia gdańska na tle kartografii europejskiej od XVI do XVIII wieku* (referat przedstawiła dr Wirginia Loebel).

Wkład Gdańska do nauk geograficznych od renesansu po współczesność był przedmiotem badań dr Kazimierzy Augustowskiej (referat odczytał doc. Winklewski).

Wyniki analizy kierunków rozwoju szeroko pojętej humanistyki w XVI—XVIII wieku w Gdańsku zrodziły refleksje — zawarte w referacie doc. Lecha Mokrzedkiego pt. *Kierunki rozwoju gdańskiej humanistyki w okresie staropolskim*. Humanistyka ta charakteryzowała się, zdaniem autora, przede wszystkim bliskim powiązaniem z nurtem ogólnoeuropejskim, ściśle sprecyzowanymi do praktycznej realizacji celami, wynikającymi z więzów łączących ówczesnych uczonych z administracją, kościołem, instytucjonalnym powiązaniem uczonych z podstawowymi placówkami oświatowymi. W dobie Oświecenia nastąpiło rozluźnienie związków między nauką i oświatą, ponieważ powstałe stowarzyszenia naukowe przekształciły się w równorzędny ośrodek koordynujący. Doc. L. Mokrzedki zwrócił uwagę na fakt, że humanistyka gdańska na tle innych dziedzin nauki nie rozwijała się na zasadzie stałego continuum, nastąpiły bowiem pewne zahamowania — zwłaszcza w pierwszej połowie XVIII w.

Historycy ziemi gdańskiej w historiografii polskiej — to temat referatu przedstawionego przez dra Walentego Aleksandrowicza. Autor skupił swoją uwagę na historykach mało znanych, a zasłużonych dla tej dziedziny nauki.

Pierwszy dzień sesji, której przewodniczyli prof. J. Miąso i prof. S. Michałski, zamknęła ożywiona dyskusja. Rozpoczął ją doc. Jerzy Serczyk wyrażając

opinię, iż nauka na Pomorzu Gdańskim może się wykazać pewnymi osiągnięciami tylko w niektórych dziedzinach i w określonym czasie. Najpoważniej, jego zdaniem, rozwinęły się nauki prawno-przyrodnicze. Doc. J. Serczyk poddał w wątpliwość stwierdzenie, że rozwojowi nauki gdańskiej nie można przypisać charakteru linearnego i równomiernego.

Prof. S. Salmonowicz poruszył kwestię stosunku uczonych Europy Zachodniej i Ameryki do dorobku naukowego uczonych staropolskiego Gdańska oraz wskazał potrzebę wnikliwego zbadania okoliczności i przyczyn regresu nauki gdańskiej w XVIII wieku.

Refleksje na temat rozwoju astronomii gdańskiej przedstawił doc. Andrzej Lisiński.

Z inicjatywą powołania zespołu specjalistów, który wznowiłby niektóre publikacje uczonych dawnego Gdańska, wystąpił doc. Z. Wójcik. Podkreślił on także, że przedstawiona przez prof. S. Salmonowicza próba właściwej oceny szkół jezuickich jest bardzo wartościowa. Choć szkoły te miały swoje wzloty i upadki, to jednak przed powstaniem Komisji Edukacji Narodowej prezentowały raczej wysoki poziom. Szczegółowa analiza archiwów zakonu mogłaby wykazać, iż kryzys w nauczaniu elementów nowożytnej nauki w szkołach jezuickich nie miały charakteru długotrwałego.

Drugim dzień obrad, którym przewodniczył doc. Czesław Majorek, poświęcony był zagadnieniom oświaty XIX i XX wieku na Pomorzu Gdańskim. Problematykę tą zapoczątkował prof. Klemens Trzebiatowski referatem: *Szkoły średnie ogólnokształcące na Pomorzu Gdańskim w latach 1920—1939*. Autor przedstawił proces rozwoju szkolnictwa średniego, jego znaczenie dla młodzieży polskiej, która pragnęła się kształcić w szkołach średnich, bowiem miała małe możliwości pod tym względem w czasach pruskich. Interesujące są rozważania na temat trudności i osiągnięć pomorskich szkół średnich, rezultatów praktycznych tzw. „reformy jędrzejewiczowskiej” dla szkolnictwa ogólnokształcącego. Omawiane przez prof. Trzebiatowskiego szkoły wychowały około 150 tys. inteligencji polskiej, która wzbogaciła życie intelektualne i artystyczne Pomorza, powiązała je silnie z kulturą polską, usuwała skutki germanizacji, stanowiła trzon patriotycznej młodzieży w czasie okupacji hitlerowskiej.

Dr Jerzy Szews w referacie: *Konspiracyjny ruch młodzieży na Pomorzu Gdańskim w okresie rozbiorów* — przedstawił historię tajnych kół samokształceniowych młodzieży polskiej w gimnazjach niemieckich na Pomorzu. Zaczęły one pojawiać się już w okresie powstania listopadowego, a ich celem było nauczanie języka, literatury i historii polskiej. Koła te nazwano kołami filomackimi, a ich członków filomatami pomorskimi. Od 1912 r. przyjęły one jednolity statut i nazwę kół Towarzystwa Tomasza Zana. Począwszy od 1911 r. przy kołach TTZ zaczęto tworzyć tajne drużyny skautowe. Najsilniejszymi ośrodkami ruchu filomackiego na Pomorzu w XIX w. były: Chełmno, Chojnice i Wejherowo. Znanych jest ponad 800 nazwisk filomatów pomorskich z lat 1830—1920, wśród których dostrzec można wielu wybitnych przedstawicieli kultury, oświaty, zasłużonych działaczy niepodległościowych.

Przedmiotem uwagi doc. Wiktora Frąckowiaka był *Wkład Pomorza Gdańskiego do rozwoju wychowania fizycznego i obronnego w XIX i XX wieku*. Mówca przedstawił genezę, rozwój i działalność „Bractw Strzeleckich” i „Sokoła”.

Tragicznym losom nauczycieli polskich poświęcił swój referat dr Narcyz Kozłowski — *Eksterminacja nauczycieli polskich na Pomorzu Gdańskim w okresie II wojny światowej* (referat odczytał mgr Kazimierz Puchowski).

Dr Józef Żerko omówił *Kierunki zwalczania analfabetyzmu w województwie gdańskim w okresie powojennym*, podkreślając fakt, iż zbyt krótko trwające w

czasie formy walki z analfabetyzmem oraz przedwczesne rozwiązanie instytucji powołanej do tej walki zrodziły wtórny analfabetyzm. Zaś zbyt powierzchownie przeprowadzona akcja zapobiegania wtórnemu analfabetyzmowi i nie pozbawiona poważnych błędów działalność resortu oświaty doprowadziły do stałego i stopniowego dopływu analfabetów wtórnych w ostatnim dziesięcioleciu.

W dyskusji — w drugim dniu sesji — ustosunkowano się do wygłoszonych referatów i podsumowano obrady. Doc. Z. Ruta — nawiązując do referatu dra J. Żerki — zaznaczył, że zagadnienia zawarte w tym referacie należą do spraw ciągle jeszcze w małym stopniu zbadanych, nie licząc opracowań propagandowych, które nie ukazują faktycznych rezultatów walki z analfabetyzmem. W nawiązaniu do wystąpienia prof. K. Trzebiatowskiego wskazał na potrzebę opracowania szkolnictwa zawodowego na Pomorzu w okresie międzywojennym. Dr Henryk Porożyński podkreślił narodową i kulturotwórczą rolę szkolnictwa średniego na Pomorzu. Dr W. Aleksandrowicz — nawiązując do referatu dra J. Szewsa — zaznaczył, że działalność konspiracyjną młodzieży pomorskiej można rozpatrywać od początku XIX w. uwzględniając także „paraludowe i parasocjalistyczne” organizacje, które działały w zaborze pruskim. Doc. Julian Dybiec poruszył kwestię oceny stopnia autonomii organizacji młodzieży pomorskiej przy uwzględnianiu XIX-wiecznej mody na tego typu organizacje w Europie. Prof. K. Trzebiatowski uściślił zagadnienie list narodowościowych podczas okupacji hitlerowskiej — zawarte w referacie dra N. Kozłowskiego. Uczestnicy sesji wyrazili opinię, iż zaprezentowane na niej materiały winny zostać opublikowane. Doc. Ruta zaproponował też organizatorom, aby w publikacji znalazło się omówienie stanu i potrzeb badań nad dziejami nauki i oświaty na Pomorzu Gdańskim.

Podsumowania dwudniowych obrad dokonał prof. K. Kubik, który stwierdził że podstawowe zadania sesji zostały spełnione, a materiał przedstawiony na sesji oraz dyskusje wskazały wiele interesujących pytań i problemów badawczych, domagających się szczegółowych badań naukowych.

Uczestników sesji pożegnał dyrektor Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Gdańskiego — doc. L. Mokrzecki.

Kazimierz Puchowski
(Gdańsk)

W STULECIE URODZIN TADEUSZA BANACHIEWICZA

Pomysł uczczenia pamięci Tadeusza Banachiewicza (13 II 1882 — 17 XII 1954), astronoma więcej niż wybitnego, wypłynął z grona jego byłych uczniów w Krakowie; specjalnie żarliwym rzecznikiem przygotowania uroczystego obchodu był doc. dr Kazimierz Kordylewski, który jednak nie dożył jego realizacji.

Prawie jednocześnie, niezależnie od krakowskich astronomów, polscy geodeci zaakcentowali w odpowiedniej uchwale Komitetu Geodezji PAN potrzebę przypomnienia postaci T. Banachiewicza.

Mając do wyboru dwie, odległe od siebie o nieco więcej niż dwa lata, rocznice — a mianowicie 25-lecie śmierci uczonego i 100-lecie urodzin — postanowiliśmy wziąć pod uwagę raczej tę drugą rocznicę. Za najwłaściwszą formę uroczystości uznaliśmy sesję naukową poświęconą dyscyplinie, której rozwojowi poświęcił Tadeusz Banachiewicz specjalnie dużo wysiłku; jest to problematyka obliczeń astronomicznych i geodezyjnych. Przewidywano oprócz referatów przeglądowych i komunikatów na podstawie prac własnych z tej dziedziny także pewien czas na wygłoszenie ewentualnych referatów ukierunkowanych biograficznie, nawiązujących bezpośrednio do postaci i działalności Tadeusza Banachiewicza. Trzeba